

اثرات مناسک دینی بر سبک‌های پردازش هویت، مقیاس‌های بهزیستی روان‌شناختی و نگرش دینی دانشجویان

نسرین جعفری کادیجانی، امید شکری، شکوه جمالی زواره

مقدمه

سلامت و بهزیستی روان‌شناختی از جمله مسائلی است که همواره مورد توجه روان‌شناسان بوده و امروزه با بررسی ابعاد مختلف اثرگذار بر آن، در پی ایجاد شرایط مناسب برای داشتن افرادی سالم هستیم. ریف (1989) با تأکید بر اینکه بهزیستی روان‌شناختی چیزی فراتر از فقدان بیماری است، تأکید کرد که بهزیستی روان‌شناختی به آنچه فرد برای بهزیستی به آن نیاز دارد اشاره می‌کند. وی تأکید می‌کند که براساس نتایج تحقیقات مختلف، بین رفتار مثبت نسبت به خود، توانایی ایجاد بافت‌هایی منطبق با وضعیت روان‌شناختی خود، روابط گرم و قابل اعتماد با دیگران، هدفمندی و احساس جهت داشتن، رشد پیوسته، توانایی‌های بالقوه فردی و مستقل بودن، ارتباط مستقیم وجود دارد. این ابعاد با کنش وری‌های مثبت، از قبیل رضایت از زندگی، رابطه مثبت و با کنش وری‌هایی از قبیل افسردگی رابطه منفی نشان می‌دهد. از طرفی یکی از تکالیف مهم تحولی انسان، روند شکل‌گیری هویت است و تکوین هویت موفق با سلامت روان‌شناختی فرد رابطه مستقیم دارد. (اریکسون، 1968)

موس (1988) بیان کرد که کسب هویت تأثیر چشمگیری بر سلامت روان نوجوانان دارد. رایس (2001) معتقد است نوجوانانی که هویت شکل یافته و موفق دارند نسبت به افراد با هویت منفی از سلامت روان بیشتری برخوردارند. نوجوانانی که احساس هویت در آن‌ها قوی است در مقایسه با سایر افراد بیشتر به بررسی ایده‌ها می‌پردازند و به نتایج آن متعهد می‌مانند، گرایش کمتری به هموایی دارند و احساسات منفی کمتری نسبت به دیگران دارند. تعهدات برای افراد احساس هدفمندی و جهت‌گیری به همراه داشته و به مثابه یک چارچوب مرجع عمل می‌کنند که در محدوده آنها رفتار و بازخورد کنترل، ارزیابی و تنظیم می‌گردد. در راستای تعاریف متفاوت از هویت، برزونسکی یک دیدگاه شناختی-اجتماعی را ارائه داد که تفاوت فرایندهایی را که افراد در وضعیت‌های مختلف برای تصمیم‌گیری، حل مسأله و کشف اطلاعات از آن استفاده می‌کنند، روشن می‌نماید. او بر این اساس سه جهت‌گیری فرایندنگر یا سه سبک هویت اطلاعاتی، هنجاری و اجتنابی را معرفی می‌نماید. نتایج مطالعه برزونسکی و کاک (2005) نشان داد که دانشجویان با سبک اطلاعاتی در مقایسه با دانشجویان با سبک‌های هویت هنجاری و سردرگم در مقیاس‌های خودمختاری تحصیلی، خودبستگی، مهارت‌های مدیریت مؤثر زندگی، احترام و تحمل افراد متفاوت از خود، ایجاد روابط صمیمانه، استقلال هنجاری و اعتماد به نفس نمرات بالاتری گزارش کردند. از سوی دیگر، سبک هویت اجتنابی به طور معکوس با کیفیت ارتباطات گروه همسالان، موفقیت تحصیلی و اعتماد به نفس و به طور مستقیم با تأثیرات تضعیف‌کننده اضطراب، فاصله گرفتن عاطفی، جهت‌گیری ازدیگران، سوء مصرف مواد و الکل و واکنش‌های افسردگی ارتباط دارد. (نورمی، برزونسکی، تامی و کینی، 1997) افراد دارای سبک هویت هنجاری نیز دارای جهت‌گیری علمی‌روشن بودند، اما به طور معناداری از تحمل کمتر و خودرهبری علمی و عاطفی کمتری نسبت به آزمودنی‌های دارای سبک هویت اطلاعاتی برخوردار بودند. ولیوراس و بوسما (2005) ارتباط معکوسی بین سبک هویت اجتنابی و سلامت روان‌شناختی گزارش دادند.

با بررسی افراد سالم و عوامل مؤثر بر سلامت روان آنان، یکی از قلمروهای بهداشت روانی که با توجه به میزان اهمیت آن در بهداشت روان، امروزه به شکل وسیعی به آن پرداخته می‌شود، نقش و جایگاه مؤثر دین و دینداری است که کارایی آن در درمان بیماری‌های روانی اثبات شده است (غباری بناب، 1380). تحقیقات متعدد نشان داده‌است که اعمال و عقاید مذهبی اثر مثبتی بر رضایت از زندگی، سلامت روانی و سبک زندگی دارد (بحرینیان و ایلخانی، 1380). دین و عمل به آموزه‌های آن یکی از راهبردهای اثرگذار مقابله‌است که تأثیرگذاری آن از اصول و مناسکی مانند نماز، روزه، دعا و نیایش، توکل و توسل به خداوند، توبه و بازگشت به خویش، استغفار، شکرگزاری و غیره تأمین می‌شود. ویلیام جیمز می‌گوید: هر گونه دعا و نمازی نشانه این اعتقاد است که با ارتباط با خداوند نیاز ملوکوتی که غذای روح می‌باشد به دست آمده و قیافه دنیا طور دیگری جلوه می‌کند.

در تحقیق حاضر اثرات بعد مناسکی نگرش دینی، از طریق شرکت در مراسم اعتکاف، که شامل اعمالی همچون نماز، روزه، دعا و نیایش و بازگشت به خویش است، بر سبک‌های پردازش هویت، مقیاس‌های بهزیستی روان‌شناختی و نگرش دینی دانشجویان دختر و پسر دانشگاه جامع علمی کاربردی استان تهران مورد استفاده قرار گرفت.

روش

شرکت کنندگان: روش تحقیق مورد نظر در این پژوهش، آزمایشی است. طرح پژوهش حاضر یک طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه کنترل است. (سرمه، بازرگان و حجازی، 1383) و جامعه آماری عبارت از کلیه دانشجویان دختر و پسر دانشگاه جامع علمی کاربردی استان تهران در سال تحصیلی 87-88 می‌باشد. در این مطالعه 120 دانشجو (57 پسر و 63 دختر) به پرسشنامه سنجه دینداری، فهرست سبک‌های هویت و مقیاس‌های بهزیستی روان‌شناختی پاسخ دادند و ابزارهای گردآوری داده‌های پژوهشی به شرح ذیل می‌باشند.

ابزار: پرسشنامه سنجه دینداری پرسشنامه سنجه دینداری مسلمانان به وسیله سراج‌زاده و بر اساس الگوی گلاک و استارک (به نقل از شریفی، 1381) با اسلام، به ویژه اسلام شیعی تطبیق و متناسب شده است. این پرسشنامه شامل 26 جمله است

که 4 بعد اعتقادی، تجربه‌ای، پیامدی و مناسکی دینداری را می‌سنجد. کلیه عبارت‌های پرسشنامه، به صورت طیف پنج قسمتی از نوع لیکرت با دامنه‌ای از «کاملاً مخالف» تا «کاملاً موافق» نمره گذاری می‌شوند. ضرایب آلفای کرانباخ برای ابعاد اعتقادی، تجربه‌ای، پیامدی و مناسکی به ترتیب برابر با 0/87، 0/64، 0/60 و 0/54 به دست آمد. پرسشنامه سبک‌های هویت (ISI-6G) 1 از نسخه تجدیدنظر شده پرسشنامه سبک‌های هویت برزونسکی (وایت، ومپلر و وین، 1998) استفاده شد. پاسخ هر سؤال بر روی یک طیف پنج درجه‌ای (از کاملاً مخالف تا کاملاً موافق) مشخص می‌شود. ضرایب آلفای کرانباخ برای هر یک از خرده مقیاس‌های سبک اطلاعاتی، سبک هنجاری، سبک سردرگم/اجتنابی و تعهد به ترتیب 0/66، 0/63، 0/68 و 0/80 به دست آمد.

مقیاس‌های بهزیستی روان‌شناختی (SPWB): به منظور بررسی بهزیستی روان‌شناختی دانشجویان از مقیاس‌های 3، 9 و 14 سؤالی بهزیستی روان‌شناختی ریف (1989) استفاده شد. در مقیاس 84 سؤالی هر یک از مقیاس‌های شش‌گانه شامل 14 سؤال بوده و پاسخ به هر سؤال بر روی یک طیف 6 درجه‌ای (از کاملاً مخالف تا کاملاً موافق) مشخص می‌شود. ضرایب آلفای کرانباخ برای مقیاس‌های استقلال، تسلط محیطی، رشد فردی، روابط مثبت با دیگران، هدف در زندگی و خودپذیری به ترتیب برابر با 0/62، 0/80، 0/70، 0/78، 0/80 و 0/79 به دست آمد. شیوه گردآوری داده‌ها: شیوه اجرای پژوهش و تحلیل داده‌ها: با توجه به اینکه تعداد کل سؤالات 150 سؤال است، میانگین زمان پاسخ به سؤالات پرسشنامه‌ها 45-50 دقیقه پیش‌بینی شد. یک هفته پس از اتمام مراسم اعتکاف نمرات مقیاس‌های مختلف در هر دو گروه جمع‌آوری شد.

یافته‌ها

در این پژوهش، در هر یک از طرح‌های تحلیل کواریانس چندمتغیری، عامل‌های گروه (کنترل و آزمایش) و جنس (دختر و پسر) به مثابه متغیر مستقل، نمرات پس‌آزمون مشارکت‌کنندگان در ابعاد مختلف سازه‌های روان‌شناختی مورد بررسی به مثابه متغیرهای وابسته و نمرات پیش‌آزمون مشارکت‌کنندگان در ابعاد مختلف سازه‌های روان‌شناختی چندقایمه، به مثابه متغیرهای همگام می‌باشند. از مجذور ایبا (2) به منظور بررسی اندازه تفاوت ایجاد شده به وسیله هر یک از سطوح متغیر مستقل بر ابعاد چندقایمه سازه‌ها استفاده شد. با توجه به نقش با اهمیت مفروضه‌ها برای هر یک از آزمون‌های آماری، در این فصل محقق تلاش کرده است تا قبل از اجرای هر طرح تحلیل کواریانس چندمتغیری، با غربالگری داده‌ها دقت آنها را افزایش دهد (گیلز، 2002).

جدول 1

شاخص‌های توصیفی میانگین و انحراف استاندارد نمرات پس‌آزمون سبک‌های هویت اطلاعاتی، هنجاری و سردرگم/اجتنابی و تعهد هویت دختر و پسر در گروه‌های کنترل و آزمایش

سبک	جنس	گروه	میانگین	انحراف استاندارد	N
اطلاعاتی	پسر	کنترل	40/64	5/08	36
		آزمایش	42/09	6/54	21
		کل	41/17	5/65	57
	دختر	کنترل	40/81	4/51	22
		آزمایش	39/63	4/61	41
		کل	40/05	4/73	63
هنجاری	پسر	کنترل	31/72	4/97	36
		آزمایش	32/86	4/35	21
		کل	32/14	4/74	57
	دختر	کنترل	33/14	5/03	22
		آزمایش	33	3/77	41
		کل	33/05	4/21	63
اجتنابی	پسر	کنترل	21/18	6/28	36
		آزمایش	26/09	5/85	21
		کل	27/15	6/12	57
	دختر	کنترل	25/13	1/33	22
		آزمایش	27/71	5/23	41
		کل	27/01	6/06	63
تعهد	پسر	کنترل	38/45	6/43	36
		آزمایش	38	5/36	21
		کل	38/16	5/71	57
	دختر	کنترل	38/02	6/20	22
		آزمایش	38/24	5/62	41
		کل	38/13	5/88	63

سطح معناداری آزمون کولموگروف - اسمیرنوف در مقایسه توزیع نمرات در سبک‌های هویت اطلاعاتی، هنجاری، سردرگم/اجتنابی و تعهد هویت با توزیع طبیعی به ترتیب برابر با 0/067، 0/351، 0/671، 0/368 بدست آمد که از 0/05 بزرگتر بوده است. مقدار آماره ام، باکس نیز مفروضه همگی ماتریس‌های واریانس - کواریانس تأیید کرد. (F=18/98، P>0/06 Box's M=1/83، F=65883/14، P=0/000) نتایج تحلیل واریانس چند متغیری سبک‌های هویت و تعهد هویت با استفاده از آماره ویلکز لامبا نشان داد که بین دو گروه (0/057، η^2 0/943، Δ 0/166، P=0/165، F(4 و 109)=1/21، P=0/245، Δ 0/956، η^2 0/032، F(4 و 109)=0/967، Δ 0/016، η^2 0/967، F(4 و 109)=1/07، P=0/285) از نظر ترکیب خطی متغیرهای وابسته تفاوت معناداری وجود ندارد.

جدول 2

شاخص‌های توصیفی میانگین و انحراف استاندارد نمرات پس‌آزمون مقیاس‌های بهزیستی روان‌شناختی مشارکت‌کنندگان دختر و پسر در گروه‌های کنترل و آزمایش

مقیاس	جنس	گروه	میانگین	انحراف	N
-------	-----	------	---------	--------	---

		استاندارد	
پسر	کنترل	50/05	54/2
	آزمایش	53/67	6/32
	کل	51/39	5/98
دختر	کنترل	51/50	10/75
	آزمایش	53/85	8/13
	کل	53/03	9/11
پسر	کنترل	58/05	8/90
	آزمایش	58/33	9/63
	کل	58/16	9/48
دختر	کنترل	60	10/93
	آزمایش	57/17	9/03
	کل	58/16	9/74
پسر	کنترل	61/05	8/86
	آزمایش	61/85	9/22
	کل	61/35	8/93
دختر	کنترل	62/58	7/56
	آزمایش	62/73	6/52
	کل	62/73	6/84
پسر	کنترل	55/72	9/56
	آزمایش	58/90	9/34
	کل	56/07	9/52
دختر	کنترل	60/82	12
	آزمایش	57/95	9/96
	کل	58/95	10/71
پسر	کنترل	59/08	10/57
	آزمایش	62/03	10/76
	کل	60/03	10/68
دختر	کنترل	61/86	10/43
	آزمایش	60/02	8/07
	کل	60/07	8/92
پسر	کنترل	56	10/1
	آزمایش	55/71	10/96
	کل	55/90	10/39
دختر	کنترل	55/40	10/75
	آزمایش	54/02	9/16
	کل	55/05	9/7

سطح معناداری آزمون کولموگروف - اسمیرنوف در مقایسه توزیع نمرات در مقیاس‌های استقلال، تسلط محیطی، رشد فردی، روابط مثبت با دیگران، هدف در زندگی و خودپذیری با توزیع طبیعی به ترتیب برابر با 0/079، 0/312، 0/276، 0/244 و 0/512 بدست آمد که از 0/05 بزرگتر بوده است. بنابراین، مفروضه نرمال بودن توزیع برقرار می‌باشد. مقدار آماره ام، باکس نیز مفروضه همگنی ماتریس‌های واریانس - کواریانس تأیید کرد. $F(21 \ 50724/67)=1/27$ ، $P=0/181$ Box's M=28/23. نتایج تحلیل واریانس چند متغیری مقیاس‌های بهزیستی روان‌شناختی با استفاده از آماره ویلکز لامبدا نشان داد در حالی‌که بین دو گروه از نظر ترکیب خطی متغیرهای وابسته تفاوت معناداری وجود دارد $\eta^2(0/240)$ ، $F(6 \ 105)=5/51$ ، $P<0/001$ ، $\Delta(0/761)$ ، $F(6 \ 105)=2/07$ ، $P=0/063$ ، $\Delta(0/894)$ ، $F(6 \ 105)=1/88$ ، $P=0/091$ تفاوت از نظر آماری معنادار نبود. تحلیل هر متغیر وابسته با استفاده از سطح آلفای تعدیل شده بنفرونی (0/008) نشان داد که مقیاس‌های استقلال $\eta^2(0/055)$ ، $P<0/006$ ، $F(1 \ 110)=6/43$ ، رشد فردی $\eta^2(0/086)$ ، $P<0/002$ ، $F(1 \ 110)=10/40$ ، روابط مثبت با دیگران $\eta^2(0/07)$ ، $P<0/005$ ، $F(1 \ 110)=8/24$ ، هدف در زندگی $\eta^2(0/091)$ ، $P<0/001$ ، $F(1 \ 110)=11/04$ و خودپذیری $\eta^2(0/086)$ ، $P<0/002$ ، $F(1 \ 110)=10/04$ در تفکیک سطوح عامل گروه بر اساس ترکیب خطی متغیرهای وابسته سهم معناداری داشته اند. اما، مقیاس تسلط محیطی در تفکیک سطوح عامل گروه بر اساس ترکیب خطی متغیرهای وابسته سهم معناداری نداشته است $\eta^2(0/005)$ ، $P=0/440$ ، $F(1 \ 110)=0/600$.

جدول 3

شاخص‌های توصیفی میانگین و انحراف استاندارد نمرات پس‌آزمون ابعاد چهارگانه دینداری مشارکت‌کنندگان دختر و پسر در گروه‌های کنترل و آزمایش

ابعاد	جنس	گروه	میانگین	انحراف استاندارد	N
پسر	پسر	کنترل	23/69	5/52	36
		آزمایش	26/24	3/08	21
		کل	24/63	4/89	57
دختر	دختر	کنترل	24/45	3/92	22
		آزمایش	26/56	2/66	41
		کل	25/82	3/30	63
پسر	پسر	کنترل	19/47	4/22	36
		آزمایش	19/67	3/91	21
		کل	19/54	3/88	57
دختر	دختر	کنترل	20/18	2/85	22
		آزمایش	20/22	2/82	41
		کل	20/21	2/81	63
پسر	پسر	کنترل	13/50	4/56	36
		آزمایش	16/86	4/81	21
		کل	14/74	4/89	57
دختر	دختر	کنترل	12/14	4/03	22
		آزمایش	16/29	4/23	41
		کل	14/84	4/59	63
پسر	پسر	کنترل	10	4/80	36
		آزمایش	7/71	4/24	21
		کل	9/16	4/70	57
مناسکی	مناسکی	کنترل	11/09	5	22
		کل	11/09	5	22

دختر	آزمایش	9/95	4/54	41
کل	کل	10/35	4/70	63

سطح معناداری آزمون کولموگروف - اسمیرنوف در مقایسه توزیع نمرات در ابعاد اعتقادی، تجربه ای، پیامدی و مناسکی با توزیع طبیعی به ترتیب برابر با 0/081، 0/141، 0/894 و 0/073 بدست آمد که از 0/05 بزرگتر بوده است. مقدار آماره ام، باکس نیز مفروضه همگنی ماتریس‌های واریانس - کواریانس را تأیید کرد. $F(10 \ 65883/13)=2/01$ ، $P=0/074$ Box's M=21/61. نتایج تحلیل واریانس چند متغیری ابعاد دینداری با استفاده از آماره ویلکز لامبدا نشان داد در حالی‌که بین دو گروه از نظر ترکیب خطی متغیرهای وابسته تفاوت معناداری وجود داشت $\eta^2(0/270)$ ، $F(4 \ 109)=10/10$ ، $P<0/001$ ، $\Delta(0/730)$ ، $F(4 \ 109)=1/28$ ، $P=0/283$ ، $\Delta(0/955)$ ، $\eta^2(0/045)$ ، بین دو جنس $\eta^2(0/045)$ ، $F(4 \ 109)=1/27$ ، $P=0/284$ ، $\Delta(0/955)$ ، $\eta^2(0/045)$ ، گروه و جنس $\eta^2(0/045)$ ، $F(4 \ 109)=1/27$ ، $P=0/284$ ، $\Delta(0/955)$ ، $\eta^2(0/045)$ ، ترکیب خطی متغیرهای وابسته تفاوت معناداری به دست نیامد. تحلیل هر متغیر وابسته با استفاده از سطح آلفای تعدیل شده بنفرونی (0/01) نشان داد که ابعاد اعتقادی $\eta^2(0/112)$ ، $P<0/001$ ، $F(1 \ 112)=13/36$ ، تجربه ای $\eta^2(0/120)$ ، $P<0/001$ ، $F(1 \ 112)=15/430$ ، پیامدی $\eta^2(0/058)$ ، $P<0/009$ ، $F(1 \ 112)=6/84$ و مناسکی $\eta^2(0/161)$ ، $P<0/001$ ، $F(1 \ 112)=21/54$ در تفکیک سطوح عامل گروه، بر اساس ترکیب خطی متغیرهای وابسته، سهم معناداری داشته اند.

بحث و نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر، به منظور مقایسه نمرات پس‌آزمون دانشجویان دختر و پسر شرکت‌کننده و غیرشرکت‌کننده در مراسم اعتکاف در سازه‌های روان‌شناختی سبک‌های پردازش هویت (سبک اطلاعاتی، سبک هنجاری، سبک اجتنابی)، مقیاس‌های بهزیستی روان‌شناختی (استقلال، تسلط محیطی، روابط مثبت با دیگران، هدف در زندگی، رشد فردی و خودپذیری) و ابعاد نگرش دینی (اعتقادی، تجربه ای، پیامدی و مناسکی) از چند طرح تحلیل کواریانس استفاده شد. ریف (1989) معتقد است بین رفتار مثبت نسبت به خود، توانایی ایجاد بافت‌هایی منطبق با وضعیت روان‌شناختی خود، روابط گرم و قابل اعتماد با دیگران، هدفمندی و احساس جهت داشتن، رشد پیوسته، توانایی‌های بالقوه فردی و مستقل بودن، ارتباط مستقیم وجود دارد و مطابق با یافته‌های هیز (1991) شولتز (2004) بواله‌ری (1383) و بیان معمار (1382) انجام اعمال و مناسک دینی بر سلامت روان افراد اثر بسزایی دارد. یافته‌های تحقیق حاضر همسو با تحقیقات مذکور، حاکی از آن است که شرکت در مراسم اعتکاف که شامل اصول و مناسکی مانند نماز، روزه، دعا و نیایش، توبل و توسل به خداوند، توبه و بازگشت به خویشتن، استغفار، شکرگزاری و... می‌باشد، بر بهزیستی روان‌شناختی افراد در هر دوجنس اثر گذار بوده و مطابق با یافته‌های ایلخانی و بحرینیان تأیید می‌گردد که انجام ابعاد مناسکی دینی می‌تواند در ارتقاء سطح استقلال، رشد فردی، روابط مثبت با دیگران، هدف در زندگی و خودپذیری دختران و پسران مؤثر باشد. هر چند مطابق یافته‌های موجود این اثرگذاری در بعد تسلط محیطی تأیید نشد. بعلاوه شواهد مدعی است که بعد مناسکی دینی در سایر ابعاد نگرش دینی اثر مثبتی داشته و با انجام اعمال و فرایض دینی می‌توان بر بعد اعتقادی که عبارت است از باورهایی که انتظار می‌رود پیروان دین به آنها اعتقاد داشته باشند، بعد تجربه‌ای یا عواطف دینی که ناظر بر عواطف، تصورات و احساسات مربوط به داشتن رابطه با جوهری روحانی همچون خداست، بعد پیامدی یا آثار دینی که ناظر به تأثیر باورها، اعمال، تجارب و دانش دینی بر زندگی روزمره پیروان آن دین است و بعد مناسکی یا اعمال دینی که شامل اعمال دینی مشخص همچون عبادت و نماز، شرکت در آیین‌های دینی خاص، روزه گرفتن و مانند اینهاست که انتظار می‌رود پیروان هر دین، آنها را به جا آورند نیز اثرگذار است. با این وجود یافته‌های تحقیق حاضر تفاوتی از نظر سبک‌های هویت اطلاعاتی، هنجاری، سرگرم/اجتنابی و تعهد هویت در دانشجویان دختر و پسر شرکت‌کننده و غیرشرکت‌کننده در مراسم اعتکاف نشان نداد. یافته مربوط به عدم تأثیرگذاری شرکت در مراسم سه روزه اعتکاف، در دوره دانشجویی، در دختران و پسران را می‌توان همسو با نظریات مارسیا ناشی از شکل‌گیری هویت به عنوان فرایندی منسجم و در گستره زمانی مطلوب دانست. با توجه به اثرات تأییدشده بر بهزیستی روان‌شناختی از یکسو و نگرش دینی از سوی دیگر و تأثیر مورد انتظار این عوامل در شکل‌گیری شخصیت، پیشنهاد می‌گردد اثرگذاری این بعد متناسب با زمان شکل‌گیری هویت و در دوره نوجوانی مورد بررسی قرار گیرد. به هر حال گفتنی است، مطابق یافته‌های موجود انجام ابعاد مناسکی دینی، تأثیری در شکل‌گیری یا ایجاد تفاوت در ابعاد مختلف هویتی فرد ندارد. این درحالیست که تمایل به شرکت در مراسم اعتکاف در کلیه ابعاد هویتی و هر دوجنس یکسان می‌باشد. با این وجود با توجه به شواهد غیرعلمی‌مینی بر دوام این تجارب در حوالی زمان انجام آن‌ها، به عنوان یکی از محدودیت‌های تحقیق حاضر به نظر می‌رسد، لازم است با اجرای طرح‌های سری زمانی، مدت زمان اثرگذاری بعد مناسکی دینی بر بهزیستی روان‌شناختی و ابعاد نگرش دینی مورد بررسی و مذاقه قرار گیرد.

منابع

سرمه، زهره، بازرگان، عباس و حجازی، الهه (1383). روشهای تحقیق در علوم رفتاری. تهران: انتشارات آگاه.
شریفی، طیبه (1381). بررسی رابطه نگرش دینی با سلامت عمومی، افسردگی، اضطراب، پرخاشگری، و شکیبایی در دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز. پایان نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی عمومی. دانشگاه آزاد اسلامی اهواز.

فضلی، اعظم (1387). بررسی رابطه خوشبینی با بهزیستی روان‌شناختی و سبک‌های مقابله‌ای در دانشجویان. خلاصه مقالات چهارمین سمینار بهداشت روانی دانشجویان.

Berzonsky, M. D., & Kuk, L. S. (2002). *Identity processing style, psychosocial resource, personal problem and academic performance*. Paper presented at a symposium on identity, personal well-being and problem behaviors. A process perspective held at the meetings of the Society for Research on Adolescence New Orleans, Louisiana.

Erikson, E. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.

Nurmi, J., Berzonsky, M. D., Tammi, K., & Kinny, A. (1997). *Identity processing orientation, cognitive and behavioral strategies and well-being*. *International Journal of Behavioral Development*, 21, 555-570.

C. D. & Ryff (2002). *Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions*. *Journal of Personality and Social Psychology*.